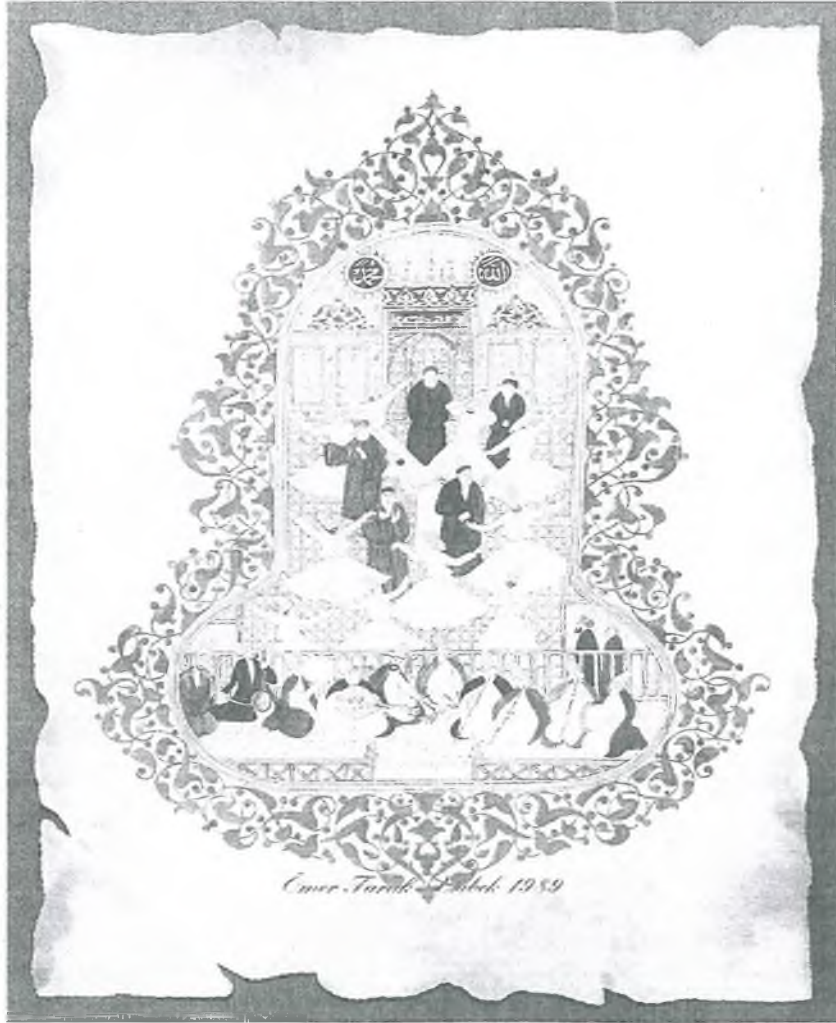

AFYON BELEDİYESİ YAYINLARI : 9

AFYONKARAHİSAR ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

SEMAZENLER Mevlevi Sikkesi çerçevesi içinde
mevlevi dervişlerinin sema ettikleri tasvir edilmiştir.

13-14 Nisan 2000
AFYONKARAHİSAR

AFYONKARAHİSAR TARİHİ KAYNAKLARI

Doç. Dr. Mustafa TURAN^(*)

Genel olarak tarihte cereyan etmiş olayları anlamak için ortaya konulan eserlerin bihakkın incelenmesi zarureti vardır. Bugün yapılan tarih çalışmalarının iki yönde gelişme gösterdiği görülmektedir: Mevzî çalışmalar (şehir tarihi çalışmaları) ve Biyografik çalışmalar. Bu bağlamda Afyonkarahisar tarihinin de çalışılması genel tarih çalışmaları açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Diğer tarih çalışmalarında olduğu üzere şehir tarihi çalışmalarında da eldeki kaynakların medodik olarak değerlendirilmesi, ilmî bir disiplin olduğu gibi tarihi yapanlara karşı da sadakat borcudur. Tarih çalışmalarında önce belgelerin tespit edilmesi gerekir. Tespit edilen belgelerdeki bilgiler, doğruluğu anlaşıldıktan sonra tefrik ve tasnif edilip tahlile girişilebilir. Böyle bir yol takip edilmez ise sağlıklı bir sonuca varmak da mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla tarih içinde Afyon'u anlamakta güçlük çekeceğimiz gibi anlatmak da yeterli olmayacaktır.

Tarihte önemli bir yeri olan Afyonkarahisar'ın tarihiyle ilgili ilmî çalışmaların son derece az olduğu göze çarpmaktadır⁽¹⁾. Bunun sebepleri vardır. Halbuki Afyonkarahisar tarihine ait o kadar zengin ve değerli mal-

(*) A.K.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

(1) Afyonkarahisar tarihi ile ilgili yapılan kayda değer çalışmaların bir kısmı şunlardır:

Süleyman Göncer, **Afyon İli Tarihi**, C.I-II, Afyon, 1988

Edip Ali Bakı; **Şeriyeye Sicillere Göre Afyonkarahisar'da XVII. ve XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar**, Ankara, 1952.

Mehmet Saadettin Aygen, **Afyonkarahisar Camileri**, Afyon, 1973.

Muharrem Bayar, **Anadolu'nun En Eski Şehirlerinden Bolvadin'in Tarihi**, C.I, Ankara, 1996

Ömer Fevzi Atabek, **Afyon Vilayeti Tarihçesi**, (Haz. T. Akkoyun), Afyon, 1999;

zeme vardır ki bunların henüz bir envanteri dahi yapılmamış veya yapılmamıştır⁽²⁾.

Bu bilgilerden sonra Afyonkarahisar tarihine ait kaynaklar hakkında kısaca bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira yapılacak bir çalışmada kaynakların herhangi birindeki eksiklik ele aldığımız tarihin mütemmem olmamasına yol açacaktır.

Mimarî Eserler :

Öncelikle sosyal hayatın merkez ve alt yapısını oluşturduklarından mimarî eserlerin yapılış gerekçeleri ile kullanılış biçimlerinin bilinmesi gerekmektedir.

Bunların bir kısmı hala mevcudiyetini devam ettirmektedir. Gerek bugün var olan gerekse çeşitli sebeplerden dolayı yok olup gitmiş olan bu eserlerimize ait derli toplu bir çalışma mevcut değildir. Bugün bu eserlerin mimarî üslubundan, kullanılan malzemesinden, yer aldığı mekândan, mevcut ise üzerindeki kitabelerden hareketle yapıldıkları dönemlere ait önemli bilgilere ulaşmamız mümkündür. Başka bir ifade ile bir mezar taşı kitabesi bile Afyon tarihine ışık tutabilir.

Afyonkarahisar tarihi ile ilgili yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri ise şunlardır.

Orhan Üçler Bulduk; **XVI. Yüzyılda Karahisar-ı Sahip Sancağı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993

Ahmet Altıntaş, **Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi, (1919 - 1922)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990

Mehmet Güneş, **Tanzimat Dönemi öncesinde Karahisar-ı Sahip Sancağı (67 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996

Latif Daşdemir, **XVI. Asırda Karahisar-ı Sahip Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996

Zübeyde Tiryakioğlu, **612 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1996

Suzan Gedizli, **618 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1997

Muhittin Özaşkın, **606 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1998

Mehmet Biçici, **569 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1998

Naci Şahin, **568 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1998

Özer Küpeli, **Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2000

(2) Bu konuda Ahmet Topbaş'ın **Afyonkarahisar Bibliyografya Denemesi**, Afyon, 1998 adlı bir çalışması vardır. Ayrıca A.K.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde böyle bir çalışma yapılmaktadır.

Arşiv Belgeleri:

Bizim burada asıl üzerinde durmak istediğimiz konu budur. Türklerin tarihte yaşadığı coğrafyanın genişliği ve atlattığı badirelerin bir sonucu olarak tarihî belgelerimiz son derece dağınık bir vaziyettedir. Bugün tarihî belgelerimizin bir kısmı arşivlerde toplanabilmiş iken bir kısmının şahıs (aile) arşivlerinde bulunduğu malumdur. Afyon Tarihi ile ilgili belgelerin bulunabilecekleri arşivleri şöyle sıralayabiliriz:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Cumhuriyet Arşivi

Genel Kurmay Başkanlığı ATASE (Askerî Tarih Stratejik Etüt) Arşivi

Ankara Milli Kütüphane

Süleymaniye Kütüphanesi

Müzeler

Burada belirttiğimiz arşiv, kütüphane ve müzelerde bulunan Afyonkarahisar tarihine dair belgelerin mahiyeti hakkında kısaca bilgi vermemizde fayda vardır.

Tapu - Tahrir Defterleri: Osmanlı Devleti'nde gerek duyulduğunda nüfus ve arazi tahrirleri yapılırdı. Ayrıca herhangi bir yer fethedildiği zaman ilk iş olarak arazi tahriri yapılmakta; hasılat ve vergi gelirlerinin bilinmesi ile timar sistemine geçilerek o yer liva veya vilâyet haline getirilmekteydi. Muayyen aralıklarla yapılan tahrirlere nüfus kaydından sonra vergiye tabi olanların isimleri ve vergi tutarları da kaydedilirdi. Bir eyalet veya sancak idarî taksimatı içinde bulunan en büyük yerleşim merkezinden en küçük köy ve mezraya kadar vergi veren nüfus, meslek grupları, evli, bîkâr, sanat sahibi, sakat, dul, ihtiyar, imam, müezzin, papaz, ehl-i hiref olanların tesbiti ile yetiştirilen mahsulün cinsi ve ne kadar yetiştirildiği, mer'a, yaylak, kışlak, akarsu, orman vs. yerlerin mülkiyetinin tesbiti yapılarak bu defterlere kaydedilmiş olduğundan Tahrir Defterleri tarih çalışmalarının önemli ana kaynaklarındanadır.

Mühimme Defterleri: Divan-ı Hümayun'da mutelif konular görüşülür ve karara bağlanırdı. Divan-ı Hümayun'da çıkan hükümler **Ahkâm Defterlerine** kaydedilirdi. Mühim telâkki edilen ferman ve hükümler de

Mühimme Defterine kaydedilirdi. Bu defterlerde Osmanlı Devleti'nin idarî ve askerî yapısı ve işleyişi, harp tarihi ve lojistik bilgi, devletin gayr-ı müslim cemaatlerle ilişkileri, hac siyaseti, mukaddes yerlerin muhafaza ve idaresi, kültür ve sanat hayatı ile ilmî ve fikrî faaliyetler gibi önemli konularda bilgi bulmak mümkün olmaktadır. Karahisar-ı Sahip'le ilgili hükümler Anadolu Ahkâm Defterleri içerisinde bulunmaktadır.

Ruus Defterleri: Vezir, Beylerbeyi, Sancakbeyi, mevali ile tımar ve zeamet sahipleri dışındaki Osmanlı Devleti'ndeki mevcut bütün devlet memurlarının tayin muamelesini ihtiva eden kayıtların yapıldığı defterlerdir. Buradan da Karahisar-ı Sahip'te kimlerin görev yaptıklarını bulmak mümkündür.

Vakıf Defterleri: Vakıf kayıtlarının, vakfiyelerin ve vakıfla ilgili her türlü konuların kaydedildiği defterlerdir. Vakıf kayıtlarından Afyonkarahisar'da çok sayıda menkul ve gayr-ı menkul vakfın bulunduğu görülmektedir. Kuruluş amaçlarına bakıldığında, Afyonkarahisar'da bulunan vakıfların içtimai ve kültür tarihimiz açısından önemi hemen anlaşılır.

Ruznamçe Defterleri: Günlük gelir ve giderlerin kaydedildiği defterlerdir. Mukataat, mevkufat ve cizyeden toplanan gelir her gün deftere kaydedildiği gibi her gün hazineye giren ve çıkan para, kumaş, altın, gümüş vs.'nin kayıt ve hesapları da yazılırdı. Bazı devlet erkânı maaşlarını ruznamçede gösterilen şekilde alırdı. Tımar, zeamet ve has tevcihlerine ait kayıtlar da Ruznamçe adı verilen deftere kaydedilirdi. Bunlar, devletin ilk dönemlerinden itibaren yapılan tevcihlere ait olmaları ve vilâyet vilâyet ayrılmış bulunmalarından dolayı çok önemlidir.

Sicil-i Ahval Komisyonu Defterleri: Osmanlı Devlet teşkilâtında görev alan memurların görevleri süresince davranışlarıyla ilgili bilgilerin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerde görevlinin ismi, mahlası veya künyesi, babası memur sınıfından ise rütbesi, bilinen kişilerden ise hangi sülaleye mensup olduğu, göreve başlayışları, tahsil durumları, liyakat ve ehliyet dereceleri, varsa azil, tayin ve muhakemeleri, gayr-ı müslim ise milliyeti kaydedilmiştir.

Salnameler: 1847 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan Salnamelerde bir takvimle devlet teşkilâtı kısaca yazılırdı. Salnamelerin muhtevaları zamanla genişletilerek devletin resmî teşkilâtından başka memurların isimleri, tayin tarihleri, rütbeleri ve nişanları gösterilmiştir. Devlet Salnamelerinin yanısıra Nezaretler, vilâyetler ve resmî müesseseler de salnameler çıkarmışlardır. Vilâyetlerce çıkarılan Salnamelerin ilki 1866 -

67 yılında çıkarılmıştır. En çok Salname ise Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın bağlı bulunduğu Hüdavendigâr Vilâyeti ile Selanik Vilâyeti'ne aittir.

Şerriye Sicilleri: Kadılar tarafından tutulan kayıtların yer aldığı defterlerdir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde kadılar mahkemelerde hakimlik görevlerinin yanısıra belediye işleri, noterlik, askerî malzeme ve zahire tedariki ve nakli, asayiş gibi işleri de yerine getirirlerdi. Bu itibarla kadılar tarafından tutulan kayıtlarda bir beldedeki sosyal hayatın her alanına dair bilgileri bulmak mümkündür. Kadılar yerine getirdikleri bütün işlerde merkezî idareyi temsil ettiklerinden bu siciller büyük önem taşımaktadırlar.

Şehirlerimizin tarihlerini yazmak ve bu alanda yapılmış olan hataları düzeltmek açısından önemli bir kaynak olan Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nden ayrılan toprakların tarihi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olması, fert-devlet ilişkilerini detaylı olarak sergilemesi ve belediye hizmetlerine dair önemli örnekler bulundurması açısından **genel tarih** çalışmalarını için son derece önemli kaynaklardandır.

Dava konularıyla şer'i mahkemelerin faaliyetlerini, İslâm hukukunun uygulamadaki usul ve kaidelerini olduğu gibi aksettiren siciller, evlenme, boşanma, nafaka, miras, borçlar vb. Özel Hukuk ile ilgili meselelerin yanısıra, hırsızlık, yol kesme, iftira vb. Kamu Hukuku ile ilgili meseleler, Usul hukuku, İcra ve İflas Hukuku, Mali Hukuk alanında örnekleri ihtiva etmesi bakımından **Hukuk Tarihi** açısından da önemli kaynaklardır.

Köy, nahiye, kaza, sancak ve vilâyetlerin idarî taksimatını, müesseselerin idarî yapı içerisinde yeri ve fonksiyonlarını sicillerde bulmaktayız. Askerlerin, toplanması, sayısı, nereye, nasıl gidecekleri, yaşları, ölüm, görevden ihraç, izin emeklilik, ikmal, tımar tevcihi vb. **Askeri Tarihimi** zi ilgilendiren pek çok konuya siciller ışık tutmaktadır.

Ait olduğu yörenin geçim kaynakları, ithalat ve ihracaatı, tarım ve sanayi ürünleri, vergiler, sanat ve meslek grupları, tahsisat, tazminat, paranın değeri vb. konuları ihtiva etmesi bakımından da **Türk İktisat Tarihi**'nin önemli kaynaklarından olan sicillerin özellikle **Türk Kültür ve Medeniyeti Tarihi** ve **Sosyal Tarih** açısından önemini vurgulamak isteriz. Sicillerde, bir şehrin fizikî yapısından kullanılan eşyalara, dil ve folklor özelliklerine kadar çok zengin belgeler bulunmaktadır.

Afyonkarahisar tarihi ile alâkalı ana kaynaklardan elimizde Milli Kütüphane'deki Şerriye Sicillerinin tamamı bulunmaktadır. 189 defterden

müteşekkil bu koleksiyonun bir benzerinin Türkiye’de başka bir yerde bulunmadığını da belirtmemizde fayda vardır⁽³⁾.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan belgelerin yanında Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi’nde de özellikle Milli Mücadele dönemine ait oldukça zengin ve kıymetli belgeler bulunmaktadır. Milli Mücadele döneminde Afyonkarahisar konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile ATASE Arşivi’nde bulunan belgelerin büyük oranda tespiti yapılmıştır.

Bu bilgilerden sonra Afyonkarahisar tarihi ile ilgili vereceğimiz bir kaç belge konuşmamızın başında belirttiğimiz üzere muhtevanın zenginliğini gösterdiği gibi Afyonkarahisar tarihi ile ilgili belgeler üzerinde titiz ve metodik çalışılması gereğini de ortaya koymaktadır. Burada belgelerdeki ifadeleri zikrettikten sonra izafi de olsa değerlendirilebilecek konularına göre tefrik ve tasnif etmeye çalışırsak belgelerdeki muhtevanın zenginliği daha iyi anlaşılabilir.

-I-

Dahiliye Nezareti’nden Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığı’na gönderilen 1883 tarihli tezkirede, Sinekli Köyü sakinlerinden Ümmühan isimli bir kişinin İranlı Ahmet isimli bir zatla nikahlanmış ve düğününün ertelenmiş olduğundan bahisle Osmanlı kadınlarının İranlı erkeklerle evlenme yasağı hatırlatılmakta ve gereğinin yapılması istenmektedir. (AŞŞ 612/V)

Dahiliye Nezareti: Merkez İdari Teşkilat

Karahisar-ı Sahip Sancağı: Mülki Taksimat ve İdari Teşkilat

Tezkire: Diplomatika

Sinekli Köyü: Mülki Taksimat - Yer adları

Ümmühan : Kültür - Dil

İranlı Ahmet : Tabiiyyet

Nikah - Düğün: Kültür - Sosyal Hukuk

Genel olarak: Hukuk Tarihi - Siyasi Tarih - Sosyal ve Kültür Tarihi

(3) Afyon İl Kültür Müdürlüğü’nün de yardımıyla Anadolu Dil, Tarih ve Kültür Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü ile A.K.Ü. Fen - Edebiyat Tarih Bölümü tarafından yürütülen bir proje kapsamında Karahisar-ı Sahip Şer’iyye Sicillerinin mikrofilimleri alınmıştır. Takriben 37.000 varaktan müteşekkil bu defterlerin bir kısmının fotokopileri alınmış ve belgeler üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Bu defterlerden 25’i çalışılmış olup üzerinde Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Tezi olarak çalışılan defterler bulunmaktadır.

-II-

Belediye Meclisi'nden Mutasarrıflık'a gönderilen 1883 tarihli bir yazıda evlilik ve sünnetlerde yapılan masraflar konusunda daha önce yayınlanan ilâna uyulmadığı ve aşırı harcamaların yapıldığından bahisle bundan böyle ilânnamenin hilâfına yemek ve çeyiz yapanların ceza kanununun 99. maddesine göre cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Aynı israfın hac için de yapılmakta olduğu da belirtilen yazıda fakir halkın akranlarından geri kalmamak için faizle para aldığı ve mükellef olduğu vergiyi veremedikleri, bunun için gereğinin yapılması Liva İdare Meclisi'nden istenmektedir. (AŞŞ 612/VI)

Belediye Meclisi: Teşkilât- Mahallî Meclis - Parlamento geleneği

Liva İdare Meclisi: Teşkilât - Mahallî Meclis - Parlamento geleneği

Mutasarrıflık: İdari Teşkilât

Evlilik ve Sünnet: Sosyal - Kültür

Çeyiz: Sosyal - Kültür

İsraf: Dini - Sosyal

Hac: Dini - Sosyal

İlânname: Diplomatika

Genel olarak: Hukuk Tarihi - Sosyal Tarih

-III-

1878 yılı içerisinde çıkarılan Şura-yı devlet kararında, harpten dolayı esir olan askerlerin eşlerinin bir takım uydurma ve sathi haberler ile kocalarının harpte öldüklerine dair mahalle muhtarlarından alınan il-mühaberlere dayanılarak kocaları hayatta oldukları halde başkalarıyla evlendirildikleri, bundan böyle ordudan kesin bir bilgi alınmadan, ortalıkta dolaşan yalan ve sathi haberlere dayanarak kocaları askerde olan kadınların başkalarıyla evlendirilmemeleri, bu gibi işlere tevessül edenler hakkında da kanuni takibatta bulunulacağı bildirilmektedir. (AŞŞ 606/118)

Şura-yı Devlet: Merkez İdari Teşkilat

Evlendirme: Hukuk

Genel olarak: Hukuk Tarihi - Sosyal Tarih

-IV-

Akmescid Mahallesi'nde oturan Ali kıza Fatma, eski kocası Osman oğlu Hacı Hasan'dan küçük oğlu İbrahim için yeterli miktarda nafaka talep etmiş, mahkemece aylık 20 kuruş nafakanın Hacı Hasan tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. (AŞŞ 606/72)

Akmescid Mahallesi: Mülki Taksimat - Fiziki Yapı

Nafaka: Hukuk - Sosyal hayat

20 kuruş: Para - Fiat

Hacı Hasan: Kültür - Dil

Genel olarak: Hukuk Tarihi - Sosyal Tarih

-V-

1564 - 1565 tarihli Mühümme Defteri'de yer alan, bütün vilâyet ve sancaklara gönderilen bir hükümde, memleketin çeşitli yerlerindeki subaşılar, sipahiler, voyvodalar, naip ve nüfuzlu kimselerin, halkın kızlarını istemedikleri kimselere zorla nikahladıklarından bahisle, halka zulmettikleri yolundaki iddiaların araştırılarak bu şekilde davrananlar varsa şiddetle cezalandırılmaları istenmektedir. (6 Numaralı Mühümme Defteri II/1165, s. 191-197)

Hüküm: Diplomatika

Subaşı-Sipahi - Voyvoda: İdari ve Askeri Teşkilat - Makam ve Mansıb

Naip: Hukuk - Makam ve Mansıb

Genel olarak: Hukuk Tarihi - Sosyal Tarih

Sonuç olarak; Tarihimizde stratejik, idarî, askerî, sosyal ve kültürel bakımdan son derece önemli bir mevkie işgal etmiş bulunan Afyonkarahisar'ın tarihinin ilmî olarak çalışılması, Genel Türk Tarihi açısından gerekli olduğu kadar bu şehrin kıymet ve itibarının teslim edilmesi anlamını da taşımaktadır.

Saygılarımla..

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, **Şer'iyeye Sicilleri**, C. I, İstanbul, 1988

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Bayındır, Abdülaziz, **İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)**, İstanbul 1986.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-III, İstanbul, 1983.

Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, 1986.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet - Transkripsiyon ve İndeks, II, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995.

606 Numaralı Karahisarı-ı Sahip Şer'iyeye Sicili.

612 Numaralı Karahisarı-ı Sahip Şer'iyeye Sicili.